

Revistă lunară
de cultura ideilor
editată de
Academia Cațavencu

Director
H.-R. Patapievici

Anul V Numărul 8 (59)
AUGUST 2009
4,9 lei

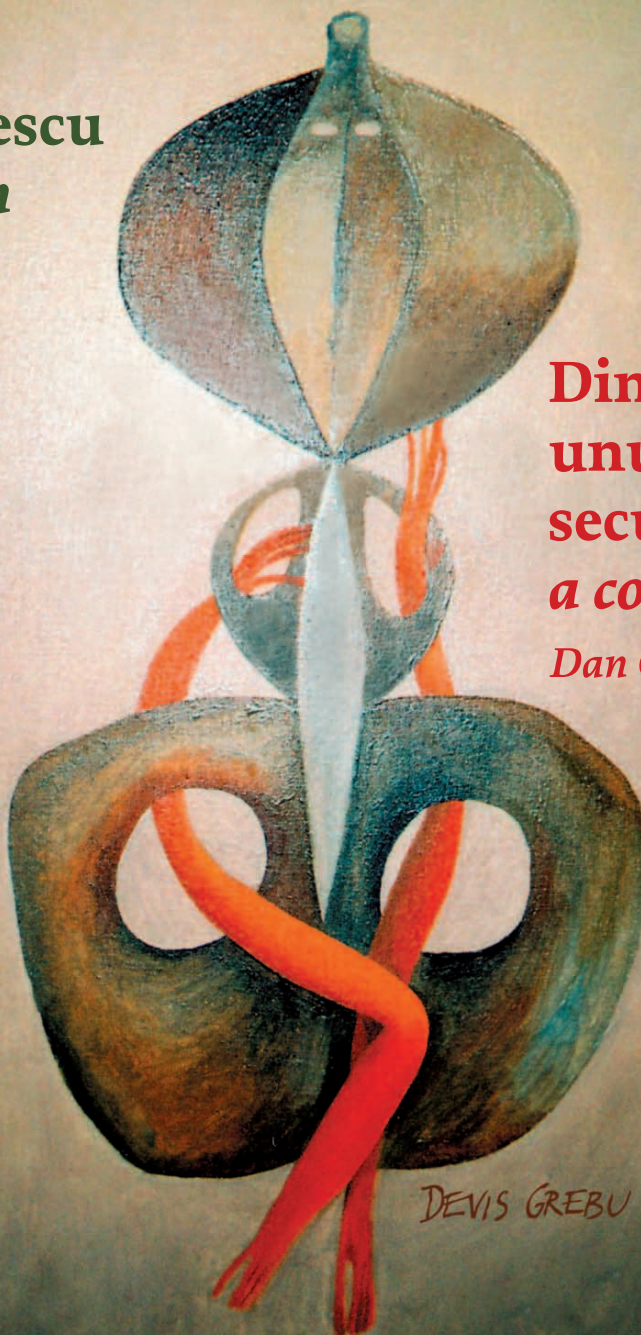

„Nu exproprierea mijloacelor
de producție, ci exproprierea
mijloacelor de comunicare
alcătuiește esența socialismului.“

Matei Călinescu

I d e i î n D i a l o g

Matei Călinescu
In memoriam

**Din contextele
unui verb
securistic:
*a colabora***

Dan C. Mihăilescu

DEVIS GREBU

Despre Rău, în prezența Diavolului — o investigație de Leszek Kołakowski —

— TRAIAN UNGUREANU —

AINDUS sau a impus comunismul o anumită „calitate” a existenței? De regulă, răspunsul e blocat de clișee care ratează gravitatea filozofică a întrebării. Comunismul poate fi redus la sărăcie, la umilința cotidiană continuă sau la lungimea cenușie a cozilor, pentru că e egal cu putrefacția completă a vieții sociale. Însă doar cu această însemnătate și amprentă, comunismul se restrânge la duritatea și violența unui accident care desfigurează și trece, lăsând în urmă „o lume de vindecat”. Indiscutabil, șocul comunist a rămas pentru o parte însemnată a societăților care l-au trăit exact asta: o privațiune severă de bunăstare, consum și libertate, în sensul cel mai practic al cuvântului. Memoria generațiilor de „absolvenți” ai orînduirii comuniste e încărcată de această definiție care banalizează, reținînd vulgaritatea, fără să fi perceput unicitatea vieții în comunism. Dar sărăcirea și epuizarea fizică a ființei umane nu sînt un monopol comunist. Războaiele, epocile de pionierat, epidemiile și catastrofele naturale forțează căderi în masă ale grupurilor umane mari. Așezat în succesiunea „accidentelor” și „catastrofelor” colective, comunismul își ascunde esența. Așa s-a născut obscuritatea conceptuală de care s-au agățat, decenii în șir, adepții teoriei occidentale după care comunismul est-european a fost „doar” o abatere, o deraiere nedemă de la linia marxismului de principiu. Stalin și, după el, Ceaușescu, Kim Jong Il sau alte figuri de paranoici și tartori inexplicabili au devenit argumentul în baza căruia comunismul trădat și-a verificat cu atît mai mult idealitatea. Puterea infernală a comunismului în raport cu ființa umană a rămas astfel o necunoscută: și în interiorul societăților pe care le-a devastat, și în societățile din afară — pe care continuă să le narcotizeze, cu promisiunea eliberării. Cu alte cuvinte, înțelegerea comunismului nu e totuna cu inventarul crimelor și nici cu analiza tezelor doctrinare ale comunismului. Ceva mult mai misterios, mai profund și mai înfricoșător se ascunde în adîncimile acestei fixații care nu se retrage, ci se reformulează și relansează sub camuflajul interminabil al utopiei. Seducția utopiei e intactă, pentru că eșecul ei dezastruos e necomunicabil. Nimeni nu crede, nu vrea sau nu poate să știe.

În ce nu putem să nu credem

Experiența existențială comunistă a fost descrisă în detalii apocaliptice de tînitii mărturisitori, de la Soljenițin la Șalamov, dar revelația nu a detonat în societățile care au absorbit „marea literatură” anticomunistă a secolului XX”. Contactul cu demonismul comunist nu garantează revelația generală. Lumea nu are timp și dispoziție, atunci cînd e convocată, strict literar, la ședințe tragice și globale de

dezvăluiri. De ce s-ar opri din drum, pentru a admite prezența și persistența Răului, generații care călătoresc spre viitor, inaripate de optimism, tehnologie sau caritate? Dintr-un motiv adînc filozofic. Odată înțeleasă, lecția comunismului spune că Răul există, că are o recurență sistematică, o formulă de acțiune sistematizată și o putere enormă de seducție pe care o datorează capacității de a infiltra și prelua formele Binelui. Răul e elementul central și stabil al comunismului, nu în detaliile înfrîntoare ale cazierului istoric, ci în forța de asalt spiritual aruncată împotriva condiției umane. Din acest punct de vedere, comunismul e urmașul și capodopera unei uriașe tradiții a Răului absolut și a războiului spiritual cu libertatea. Nazismul, fratele bun al comunismului, a fost imprudent, atacînd, în numele unei mit biologice „științifice”, și și-a expus prea devreme natura grotescă. În plus, distrugerea armată a statului nazist a permis, apoi, arestarea și radierea ideii naziste centrale. Comunismul a încheiat victorios războiul pierdut de nazism și a fost, mereu, îndeajuns de abil pentru a trimite în avangardă o retorică progresistă, „de nerefuzat”. Însă ambele experiențe au demonstrat ceva supraistoric: existența Răului non-accidental, ultra-competitiv între tentațiile și opțiunile generale ale omului. Mega-atestatul contrasemnat de comunism și de nazism a dovedit că lumea nu e un loc adjudecat, ci un cîmp contradictoriu în care soarta omului se joacă între conștiință și dezumanizare. Cele două socialisme apocaliptice ale secolului XX țin a fișul, dar asta nu poate umbri ferocitatea predecesorului lor, Războiul de 30 de ani. Tentativele de înlocuire sau de modificare a naturii umane sînt, însă, monopolul ereziei socialiste. Și nu sînt, cu nici un chip, încheiate. Socialismul plener revine cu mijloacele și temele noi ale -ismelor angajate în cult și utopie: ecologism, corectitudine politică, antiglobalism. În 1997, după 20 de ani de experiență comunistă în Polonia și 10 ani de conflict în Occident cu stînga occidentală, Leszek Kołakowski a pus paradoxul „răului nesezizat” într-o formulă de ironie tranșantă: „Pot să-i înțeleg pe cei ce nu cred în Dumnezeu, dar imi e peste putință să-i înțeleg pe cei ce nu cred în Diavol”.

Pastorul calcaros nu se modernizează

Leszek Kołakowski (23 octombrie 1927 — 17 iulie 2009) a fost perfect echipat pentru a înțelege, expune și distruge secretul constitutiv al Răului comunist. Nimic din biografia acestui fost militant comunist nu poate explica puterea dominatoare, ironică și tăioasă cu care Kołakowski a tratat fascinația comunistă. Ca ațiția alți mari preoți anticomuniști, Kołakowski a fost, mai întîi, un bun comunist. Diferența e că Leszek Kołakowski nu a teaurizat datele acestei prime etape, nu a fost niciodată altceva decît fi-

lozof și nu a atacat comunismul de pe pozițiile revoltei anticomuniste. Din punct de vedere etic, Leszek Kołakowski s-a despărțit de comunism în numele umanismului fundamental al culturii europene. Din punct de vedere tehnic, Leszek Kołakowski a distrus comunismul pe parcursul unor cercetări teologico-filozofice asupra creștinismului de secol XVII. Kołakowski a fost adesea confundat cu *Principalele curente ale marxismului* (1976), monografia care a disecat și epuizat pretențiile filozofice ale marxismului. Însă geniul lui Kołakowski surde ironic și lapidar de deasupra acestui op. Kołakowski a cîștigat întotdeauna împotriva timpurilor lui pentru că a fost, de la început pînă la sfîrșit, omul tradiției filozofice premoderne. Kołakowski a refuzat programatic să fie un actual, deși a petrecut o mare parte a carierei și a dedicat o mare parte a opere sale anomaliilor prezentului. Sceptic, ironic și sec pînă la fosilizarea propozițiilor, Kołakowski a adus, cu efecte devastatoare, în acvariu filozofic modern și postmodern precizia acidă a clasicului. Kołakowski a fost perfect suveran și imun la impresiile și iluziile spirituale ale modernității, pentru că a fost, pur și simplu, serios. „Un filozof modern care n-a fost încercat de bănuială că e șarlatan nu e un filozof, iar opera lui nu merită citită” — a mărturisit Kołakowski, incluzîndu-se printre suspecti și adăugînd, la fel de sigur, că „Nici un mare filozof nu se numără printre filozofii în viață” (*Daedalus*, 2005, interviu de Danny Postel). Kołakowski, omul modest, cu aparența calcaroasă a unui pastor restrîns la consum subbiologic, n-a trîșnat niciodată și n-a încercat niciodată să-și ofere confort sau anestezie în relația cu adevărul.

Adevărul e anticomunist

În 1966, cînd a scris „Karl Marx și definiția clasică a adevărului”, studiul care a fost premiat de autorități cu excluderea din partid și concedierea de la revista *Studia Filozoficzne*, totul era jucat. Nu din dezgust pentru represiunea comunistă și nici din dorința de a face un act de originalitate în fața majorității marxiste a lumii academice poloneze (și occidentale). Sursele împotrivrării lui Kołakowski nu sînt refuzul sau protestul. Kołakowski nu a provocat tulburări și nu a distrus marxismul cu prețul unui scandal filozofic. E mult mai simplu și mai grav: Kołakowski a făcut filozofie pură și a constatat rîguros așezarea spirituală a marxismului în afara și împotriva civilizației. Iată de ce Kołakowski nu e un comunist convertit, un comentator intelectual sau un martor revoltat. Kołakowski infirmă presupunerea după care comunismul e terenul de lucru al demolatorilor anticomuniști și limitează presupunerea după care suferința e, singură, de ajuns pentru a dezvălui esența ultimă a utopiei marxiste. Kołakowski a fost, de fapt, tot timpul în interiorul lumii comuniste fără să se fi lăsat

Odată înțeleasă, lecția comunismului spune că Răul există, că are o recurență sistematică, o formulă de acțiune sistematizată și o putere enormă de seducție pe care o datorează capacității de a infiltra și prelua formele Binelui. Răul e elementul central și stabil al comunismului, nu în detaliile înfrîntoare ale cazierului istoric, ci în forța de asalt spiritual aruncată împotriva condiției umane.

Kolakowski e un filozof polonez universal. În Occident, articolele și cărțile lui desfac metodic ansamblul marxist, fără să aibă nevoie de derogarea de la activismul politic orientat spre Polonia. Marxismul e unul și același. Lucrările lui Kolakowski, în frunte cu *Principalele curente ale marxismului*, devin repere clasice. În mod ironic și semnificativ, reacția anti-Kolakowski e, la rîndul ei, constantă.

vreată contaminat de promisiunile sau de stragatemele ei doctrinare. Leszek Kolakowski a făcut demonstrația completă a puterii spiritului și a autonomiei adevărului. De aici remarcile tîrzii ale lui Kolakowski în apărarea exteriorității inaccesibile a adevărului și pledoariile sale în apărarea dreptului la contradicție. Mai clar spus, Kolakowski a respins orice adevăr ultim, dar a insistat dramatic asupra necesității căutării adevărului. Tot Kolakowski a crezut pînă la ultima suflare că marile contradicții ale culturii umane nu pot fi și nu trebuie rezolvate. Ele trebuie admise și înțelese. Mai important: nevoia de armonie și toate argumentele în favoarea eliminării tensiunilor nerezolvate duc la dezastru sau – cum avertiza Kolakowski în unul din ultimele lui interviuri – „fără educația morală concretă care inculcă diferența dintre Bine și Rău, societățile devin vulnerabile și, în cele din urmă, civilizația se prăbușește”. Ce e cu adevărat remarcabil e că aceste poziții nu au fost cîștigate de Kolakowski după stabilirea în Occident, ci au lucrat de la început alături de marxistul și apoi de criticul marxismului. Lată de ce biografia lui Kolakowski e o istorie exemplară.

Dr. Kolakowski primește o excursie la Moscova

Leszek Kolakowski s-a născut la Radom, dar a părăsit repede orașul. Ocupația sovieto-nazistă l-a surprins pe Kolakowski în zona germană. Tatăl lui Leszek a fost executat de Gestapo și restul familiei a fost deportată. Kolakowski primise gustul cărții în biblioteca respectabilă a tatălui său, unde a citit pentru prima oară poezie în poloneză, rusă și germană. Prin urmare, dispariția orol de școală nu l-a mulțumit pe tînrul studios. Cînd rezistența poloneză a organizat o rețea școlară clandestină, Kolakowski a răspuns entuziasmat și a revenit cu pasiune la programa școlară. Această experiență a lăsat, cu siguranță, urme adînci. Cineva care găsește, încă din prima tinerețe, dovezile capacității de autonomie și de autoorganizare ale societății civile nu mai poate deveni un cetățean servil și va păstra o distanță categorică față de stat. Pînă la sfîrșitul războiului, Kolakowski a avut tot timpul să vadă la lucru și să respingă retorica prevalentă a dreptei naționaliste, antisemite și catolice poloneze. După război, propulsat de sentimente antinaționaliste, Kolakowski se îndreaptă decis spre comuniști. În 1947 devine membru ZMP (UTC-ul polonez). În 1953 începe studiul de filozofie la Universitatea din Lódź. Din acest moment, parcursul lui Kolakowski pare perfect egal cu parcursul tipic al filozofilor de partid din România. Între 1950 și 1954, Kolakowski predă la Școala de Partid, unde activiștii sînt inițiați în clasicul marxismului. În 1956, noua stea a marxismului autohton obține doctoratul la Universitatea din Varșovia, unde devine (din 1959) decan al Facultății de istoria filozofiei. În 1950 și în 1958, Kolakowski e răsplătit cu călătorii în străinătate. Mai întîi la Moscova, alături de un grup de „merituoși” ai propagandei comuniste, apoi în Olanda, Franța și Germania, unde îl întîlnește pe Th. Adorno. Toată această schemă de promovare înșală. Există o diferență anume între parvenirea academică în Polonia și în România anilor '50. În varianta românească, noua elită academică e exact ce spun datele din dosar. Impostura e totală. O trupă de semianalfabeți și oportuniști sînt aduși la putere în universități, distrug catedrele, elimină abrupt corpul academic „reacționar” și impun îndocrinarea studenților care au voie să învețe lozinci, sub supravegherea profesorilor-politrucci. Polonia e cu totul și cu totul alt caz.

Clasa muncitoare își ia filozof

Pe tot parcursul carierei de partid și universitare, Kolakowski a studiat riguros texte marxiste și marxiste. Deși înțesate de farsori, universitățile poloneze și-au păstrat fondurile de carte și au permis, fără restricții sau sancțiuni, accesul la orice titlu. Profesorii mai bine pregătiți (cazul lui Kolakowski) au predat ce și cum au crezut de cuviință. În orice

caz, marxismul explicat de la catedră de Kolakowski a fost o inițiere autentică în gîndirea critică și, adevărat, o introducere în contestația ortodoxiei marxiste. În 1965, de pildă, profesorul marxist Kolakowski încheie opt ani de cercetări cu *Conștiința religioasă și Biserica: studii asupra creștinismului ne-denominațional în secolul al XVII-lea*, o lucrare de teologie strictă care deschide serios cercetările asupra lui Pascal și a jansenismului (*God Owes Us Nothing*, 1995, e cea mai cunoscută dintre ele). Cu excepția unui scurt și înșelător interludiu marxist, Kolakowski e, de fapt, un filozof clasic al religiei, versat în marxism, apoi critic și, în cele din urmă, demolator al marxismului. Două căi îl conduc pe Kolakowski la concluzii timpurii și definitive asupra marxismului. Mai întîi călătoria-cadou la Moscova, oferită de partid unui grup de tineri marxști. Față în față cu societatea reală organizată de marxismul real, Kolakowski e edificat. Momentul șocului nu produce, însă, o convulsie temperamentală. Răceala distinsă și pătrunzătoare e una din datele de conduită intelectuală ale lui Kolakowski și ea îl ferește de concluzii superficiale. La Moscova, Kolakowski înțelege, mai degrabă vizual, că stalinismul e consecința directă și finală a principiului marxist. Aceeași concluzie îl așteaptă pe Kolakowski la capătul celei de-a doua căi de acces: investigația filozofică. Revizionismul lui Kolakowski devine, în cîțiva ani, după 1960, un criticism insuportabil pentru autoritatea ideologică poloneză. În 1966, Kolakowski e exclus din partid. Diferența față de traectoria-robot a ideologului comunist, așa cum o cunoaștem din România, se adîncește. Chiar după excludere, Kolakowski predă și publică, poate consulta orice bibliotecă și participă la dezbateri publice. „Nimeni nu s-a amestecat în activitatea universitară, a mea sau a altor colegi” – ține să precizeze Kolakowski, la începutul anilor '90. La sfîrșitul anilor '60, Kolakowski, proaspăt exclus din partid, e respectat și ascultat în mediile academice poloneze. De fapt, dincolo de cercul intelectual polonez de elită. Scrierile și intervențiile lui Kolakowski fac joncțiunea cu clasa muncitoare. Ironic, nu? Marele critic al marxismului e înfiat de clasa muncitoare, copilul favorit și profetul investit al marxismului. În 1968, Partidul Comunist Polonez pune capăt carierei interne a lui Kolakowski. Concedat și pus sub interdicție de publicare, Kolakowski părăsește Polonia. Partidul înțelege bine: Kolakowski ideolog al muncitorilor era un pericol imediat și fatal pentru statul comunist. Era, însă, prea tîrziu.

Dr. Lukács primește o excursie în Albania

După plecare, Kolakowski aterizează în circuitul academic prim al universităților occidentale. Conflictul cu naivitatea, iresponsabilitatea și prostia stîngii academice occidentale începe imediat. Kolakowski predă la Berkeley, în 1968, cînd campusul e ocupat de „grupuri de acțiune” studențești care cer retragerea din Vietnam și au cîteva propuneri imediate pentru îmbunătățirea sistemului de învățămînt: eliminarea examenelor, numirea studenților pe post de profesori, suprimarea cursurilor regulate. În sfîrșit, aceiași studenți cer retragerea din bibliotecă a „literaturii rasiste albe și a altor gunoaie”. Kolakowski nu e timorat și, spre deosebire de nenunțați profesori care tac, recunoaște ușor ravagiile ideii socialiste. Replica lui Kolakowski îi înștiințează pe tinerii radicali că au găsit drumul spre barbarie. Kolakowski găsește peste tot, la McGill, Chicago și chiar în Oxford-ul pe care-l va iubi pînă la moarte, aceeași confuzie intelectuală, aceleași slogani și ortodoxii militante. Însă în 1971, Kolakowski scrie „Speranță și deznădejde”, un eseu destinat societății poloneze. Eseul are un răsunset formidabil și devine, practic, manualul de organizare a acțiunilor civile anticomuniste poloneze. Mișcarea „Solidaritatea” va prelua, mai tîrziu, cu supravegherea și binecuvîntarea lui Kolakowski, principiile de bază ale rețelei: formarea de nuclee profesionale și civile paralele cu organismele oficiale. Ideea e, evident, rezultatul unei amintiri fundamentale: maestrul Kolakowski recuperează experiența tînrului educat de sistemul școlar clan-

destin al rezistenței poloneze. Însă consecințele formidabile ale eselui lui Kolakowski demonstrează ceva aproape de neconcept. Un filozof de calibru reușește să se facă înțeles și cooperează fără probleme cu o mișcare populară. Ideea după care intelectualii sînt, prin excelență, îninteligibili la nivel popular e categoric infirmată. În următorii 17 ani, Kolakowski e sfătuitorul din umbră și călăuză spirituală a mișcărilor civice și muncitorești poloneze, în primul rînd al sindicatului „Solidaritatea”. Marele Profesor și Electricianul Furios (Lech Wałęsa) nu au probleme de comunicare.

Kolakowski e, însă, un filozof polonez universal. În Occident, articolele și cărțile lui desfac metodic ansamblul marxist, fără să aibă nevoie de derogarea de la activismul politic orientat spre Polonia. Marxismul e unul și același. Lucrările lui Kolakowski, în frunte cu *Principalele curente ale marxismului*, devin repere clasice. În mod ironic și semnificativ, reacția anti-Kolakowski e, la rîndul ei, constantă. Partidul Comunist Polonez sesizase pericolul influenței publice a ideilor lui Kolakowski. Jürgen Habermas face și spune, practic, același lucru. „Kolakowski e o catastrofă pentru stînga occidentală!” – declară Habermas, sesizînd foarte exact forța și coerența discursului filozofic al lui Kolakowski. Acolo unde Kolakowski decide să reacționeze spontan, efectul e și mai puternic. După ce e pus în fața remarcilor lui G. Lukács („Cel mai rău socialism e preferabil celui mai bun capitalism”), Kolakowski conchide: „Desigur, avantajele vieții în Albania, față de viața în Sud-est, sînt evidente”.

Alesul

Kolakowski a murit izolat, așezat, cu o grijă secetară, în carantină mediatică de filozofii și mediile academice ale modernității post-anticondonale. Societății un primitiv incapabil de nuanțe și filozofie alternativă, Kolakowski a fost sancționat pentru viziunea decisa și ultimativă asupra modernității, în care marxismul e descifrat ca apoteoză a rătăcirii declanșate de Iluminism. Unul din mecanismele esențiale de seducție ale Diavolului – cu care Kolakowski a continuat să mențină o conversație foarte neplăcută pentru conlocutor – a fost convertirea Iluminismului la anticreștinism. „Odată consacrată această operație” – comentează Kolakowski în eseu „Politics and the Devil” – „umanismul a fost pus în situația de a opta pentru ateism. La capătul acestei prelungite suite de «autoglorificare umană», politica, ruptă de sacralitate și tradiție, a fost obligată să devină luptă goală pentru putere”. Modernitatea acuzată de Kolakowski e un joc oportunist și comod, croit pentru prima intelectualilor secundari. Fără tradiție și sacru, societățile slăbesc. Credința e esențială, dar – remarcă Leszek Kolakowski – „credința are nevoie de credință, nu de recomandările intelectualilor care laudă «utilitatea socială» a religiei”. Nevoia de adevăr (în ciuda absenței unui adevăr ultim) e cea mai severă moștenire postumă a gîndirii lui Kolakowski. Și cea mai insuportabilă dintre acuzațiile așezate de Kolakowski în fața complexului intelectual modern. Ce îl face pe Kolakowski filozof și pe adversarii lui mai vechi sau mai noi scribi trecători e capacitatea de a admite lucrurile dificile. Acea severitate de conștiință care a stat și lingă tînrul marxist și lingă veteranul antimarxist Kolakowski. Prin Kolakowski, veacul nostru obsesat de ipoteze și divagații află că există Bine și Rău. Că există o datorie a adevărului care nu poate fi confundată cu cultul reflex al scientodoxiei. Că există contradicții irezolvabile și că o contradicție irezolvabilă trebuie cunoscută și rostită, nu evitată prin concepte alternative sau locuțiuni politico-filozofice acrobactice. „Socialismul democratic e totuși cu zăpada la grătar”, a remarcat cu o formulă celebră Kolakowski. Altfel spus, există limite, iar speranța după care utopia poate armoniza, în sfîrșit, conflictul fundamental al vieții și culturilor e preludiul crimei. Sedativul care deschide protocolul sinuciderea civilizațiilor. Răul există și trebuie cunoscut. Kolakowski l-a privit în ochi și i-a supraviețuit. Nimeni nu e mai bun pentru că a trecut prin comunism. Însă cîțiva din cei care au trecut sînt alesi. 🍷